

EN REVOLUTIONSPLAN OCH DESS FÖLJDER

Av fil. dr THEDE PALM

Under första världskriget hade Tyskland redan från början intresse av att göra Ryssland benäget för freds-förhandlingar. Ett sätt att åstadkomma detta skulle vara att försvaga Ryssland genom strejker och sabotage. På den tyska sidan satte man framför allt sin lit till vänsterelementen i Ryssland, som understöddes med stora penningbelopp. Om de tyska planerna skriver i denna artikel forskningschefen vid Militärhögskolan, fil. dr Thede Palm.

Winston Churchill kommer i sin stora bok om första världskriget också in på den ryska revolutionen 1917, och han skildrar ett avgörande moment på följande sätt: »I mitten av april fattade tyskarna ett dystert beslut . . . På västfronten hade de från början utnyttjat de mest fruktansvärda anfallsmedel som fanns. De hade använt giftgas i stor skala, och de hade uppfunnit eldkastaren. Ändå var det med en

känsla av förfäran som de mot Ryssland vände det hemskaste av alla vapen. De transporterade Lenin i en förseglad låda som en pestbacill från Schweiz till Ryssland. Lenin anlände till Petrograd den 16 april. Vem var den varelse i vilken dessa djävulska möjligheter bodde? . . .» Som historiemålning är detta ståtligt och värdigt sin upphovsman. Som historia kan avsnittet diskuteras. Lenins hemtransport 1917 avhandlades alldeles fördomsfritt i den tyska diplomatiska korrespondensen mellan Bern och Berlin och mellan Berlin och Stockholm. I själva verket var den en logisk konsekvens av en politik, som begynts flera år tidigare.

Föreställningen om Tysklands överlägsenhet under de första åren av första världskriget, en överlägsenhet som längre fram vändes i sin motsats i och med USA:s inträde i kriget, är en propagandamyt, som den tyska ledningen inte omfattade. Den var långt mera realistisk. Redan från november 1914 finns uttalanden av rikskanslern Bethmann-Hollweg, som gick ut på att han inte trodde på tysk seger, så länge den engelsk-fransk-ryska

ententen bestod. På vintern och våren 1915 sonderades ryssarna på olika vägar om möjligheterna till en överenskommelse, och dessa initiativ godkändes av kejsaren. Enligt statssekreterare von Jegow var ryssarna dock »ännu inte mogna». Generalstabschefen von Falkenhayn sade på senhösten 1914, att vägen till seger måste gå över eliminering av den ena fronten, och på sommaren 1915 tog han initiativet till nya försök att komma till tals med ryssarna. Uppenbarligen bedömdes minst en avspänning och helst en seger i öster som nödvändig, om ställningskriget på västfronten skulle kunna vinnas.

Att ryssarna var den svagare partnern inom ententen var självklart. Det är ej känt, när tanken uppstod inom tyska utrikesdepartementet att underminera det ryska motståndet inte vid fronten utan genom att omstörta den ryska ledningen inifrån. Möjligheten blev i varje fall aktuell, då den tyske ministern i Konstantinopel kommit i förbindelse med en yrkesman på det revolutionära området, dr Alexander Helphand, och den 9 januari 1915 i skrivelse till Berlin introducerat denne hos statssekreteraren. Den 9 mars ordnades ett möte i utrikesministeriet, och då framlade Helphand ett memorandum om en politisk storstrejk i Ryssland, en strategisk studie för den ryska revolutionen.

Helphand var en ytterst märklig och även omstridd person. Han var född i Ryssland, hade studerat i

Schweiz, arbetat i Tyskland för de tyska socialdemokraterna, deltagit i 1905 års ryska revolution tillsammans med Trotskij och hade slutligen rymt från Sibirien. Han räknades som en av den tyska socialismens skarpaste teoretiker. Emellertid hade han med framgång börjat ägna sig åt affärer och blivit rik, vilket gjorde honom misstänkt bland hans egna. Om hans vidare öden skall här endast sägas, att han under kriget ofta besökte Stockholm men att han var särskilt hemmastadd i Köpenhamn. Han dog, fortfarande radikal socialist och miljonär, 1924.

Politisk strejk

Hans memorandum förutsatte, att förberedelser gjordes för en politisk strejk i Ryssland redan våren 1915. Denna borde gå av stapeln under mottot »Frihet och fred». Petrograd och närmare angivna fabriker där skulle vara strejkens centrum. Den beräknades omedelbart bli spridd i form av en järnvägsstrejk, i första hand avsedd att förlama linjerna Petrograd—Warszawa och Moskva—Warszawa. Ett moment av sabotage skulle införas i detta sammanhang: så många järnvägsbroar som möjligt skulle sprängas.

De ryska socialdemokraterna förutsågs bli ledare för strejken. Helphand påpekade att de radikala redan arbetade för saken, men det var viktigt att de moderata, som stod den tyska socialdemokratien nära, förenade sig med radika-

lerna. Lenin hade nyligen uttalat sig för ett sådant närmande.

Detta är inledningen till Helphands revolutionsplan. Den innehöll två element, som måste ha varit synnerligen tilltalande för tyskarna. En storstrejk och kanske uppror i Petrograd borde bli besvärande för regimen även om denna kunde bemästra situationen. Om järnvägsnätet inte fungerade, skulle underhållet till trupperna vid fronten bli avsevärt försvårat. Ett tredje och kanske viktigare moment framstod förmodligen inte år 1915 för de tyska ämbetsmännen i dess fulla betydelse. Det var att Lenins namn nämndes. Han kan för dem vid den tiden knappt ha varit mer än ett namn, och i varje fall satt han som flykting i Schweiz och skulle förbli där ännu i två år.

I fortsättningen av sitt memorandum går Helphand igenom olika möjligheter, och han visar en stor och förmodligen korrekt kännedom om de lokala förhållandena i själva Ryssland. Ett särskilt avsnitt ägnas åt Sibirien med alla de tusentals förvisade intellektuella som fanns där, en hel reservfond av agitatorer. Ett annat avsnitt analyserar möjliga rörelser bland bönderna i Ukraina, ytterligare ett annat angelägenheten av en presskampanj i Förenta staterna bland därvarande ryska och särskilt judiska immigranter.

Finland behandlas för sig. Finarna befinner sig, säger Helphand, i den situationen, att det finns avse-

värda ryska militära styrkor i deras land. De vill inte bli annekterade av Sverige, och Sverige å sin sida vill ha Finland till en buffertstat mellan sig och Ryssland. Man måste till en början förmå den svenska regeringen att komma till en överenskommelse med de mer betydande finska partierna, framför allt med det viktigaste, nämligen de finska socialdemokraterna. Svenskarna bör garantera finnarna deras autonomi. Därefter kan en finsk resning förberedas. Denna måste till tiden samordnas med de ryska strejkerna, och finnarna är genom sin karaktär och sitt mångåriga motstånd mot ryskt tryck särskilt lämpade för de förberedelser i det tysta, som är nödvändiga. När oroligheterna bryter ut, kommer ryssarna aldrig att våga splittra sina krafter och ingripa mot alla oroshärdar i landet, detta av fruktan för en svensk intervention. De kommer därför att hålla tillsammans sina trupper och förmodligen nöja sig med att behärska kusten. En stor del av landet kan förväntas bli öppen för aktivt motstånd, för iakttagelser om trupp- och fartygsförflyttningar och framför allt för hjälp åt de ryska revolutionärerna utomlands att över gränsen hålla förbindelser med Petrograd. Vapen och sprängämnen går att få fram den vägen.

Revolutionär överoptimism

En svensk läsare i dag kan känna sig böjd att avfärda det hela på grund av det felaktiga i en del,

nämligen bedömningen av den svenska regeringens sannolika ställningstaganden. Det bör tilläggas, att vissa andra detaljer, här utslutna, tyder på bristande kännedom om Finland, eller också på vad man kan kalla revolutionär överoptimism. Men för övrigt är det ju inte orimligt, att en bedömare kunde tro att den tyska regeringen skulle i avsevärd grad kunna påverka den svenska. Sverige var ett litet land, känt för sin tyskvänlighet och möjligen med ett romantiskt skimmer över sig som Rysslands forna motståndare. Vidare hade Stockholm i många år tjänat som en av baserna för den ryska oppositionens förbindelser med utlandet, och alla vägar från Ryssland till Sverige ledde över Finland och de finska socialdemokraterna. Men förutsättningar saknades för att den svenska regeringen skulle engagera sig med de finska socialdemokraterna och planlägga ett uppror i Finland.

Man kan i detta sammanhang konstatera, att tyskarna längre fram, 1917, då revolutionen var ett faktum, mötte vissa andra svårigheter i Sverige, men nu med de svenska socialdemokraterna. Lika goda förbindelser som de hade med den danska socialdemokratiska ledningen, detta för övrigt just genom Helphand, lika dåliga hade de med den svenska, representerad av Hjalmar Branting. Denne var ententevän. Inte utan bitterhet skrev den tyske ministern i Stockholm, Lucius, i en rapport den 15 juni 1917

till utrikesministeriet i Berlin, att »det bör inte vara svårt att få de ryska socialisterna, liksom våra egna, att förstå, att Branting inte alls är socialist utan en borgare i förklädnad och att han har mycket pengar, tycker om att dricka champagne och lever ett utsvävande liv». Den tidens socialdemokrater förutsattes alltså vara rena i tankar, ord och gärningar, och de borde bli chockerade av Hjalmar Branting! Vad som irriterade den tyske ministern var givetvis något annat. Branting ville inte medverka i de tyska ansträngningarna för den ryska revolutionen, trots att han tidigare på många olika sätt hade stött den ryska motståndsrörelsens män.

För att återgå till Helphands memorandum, innehåller detta också iakttagelser och reflexioner om det inre läget i Ryssland och om revolutionens mål. Det finns inte längre någon jubelstämning i Ryssland. Man har nyktrat till. »Tsarismen behöver snabba segrar och lider i stället blodiga bakslag». Massorna blir alltmera otillfredsställda. Strejker och politisk agitation kommer att irritera regeringen. »Om den vidtar repressalier, kommer detta att resultera i ökad bitterhet; om den visar tålmod, kommer detta att tolkas som ett tecken på svaghet och alltmer underblåsa den revolutionära rörelsens lågor.» Men svårigheterna får inte underskattas. Mobiliseringen har tvingat de yngre och mest aktiva till armén, och man får inte glömma den nationella känsla som kriget framkallat.

Om å andra sidan kriget förloras, kommer denna känsla att vändas i bitterhet mot tsarismen. Man måste komma ihåg, att »det ryska socialdemokratiska partiet aldrig kommer att intaga en fientlig position mot det ryska imperiet». Detta parti representerar massorna, som inte önskade kriget utan endast deltar i det. Socialdemokraterna är i bestämmd opposition mot tsarismens maktutövning utåt och ser i denna ett hinder för den inre utvecklingen inom imperiet. De håller tsarens regering ansvarig för kriget, de kommer att kräva både denna regerings fall och ett snabbt fredsslut.

När Helphand lade fram detta memorandum i det tyska utrikesdepartementet, räknade han med att en storstrejk följt av en revolution enligt däri uppdragna linjer skulle kunna utbryta i Ryssland redan våren 1915. Så skedde nu inte, men hans sammanfattade och nedskrivna tankar fick ändå sin betydelse. De utgjorde grunden för beviljandet av de penningssummor, som under de närmaste åren utbetalades av den tyska regeringen och lotsades vidare till revolutionära kretsar i Ryssland. Härvidlag rörde det sig om avsevärda belopp. Det första anslaget utgjorde två miljoner mark, varav en halv miljon genast lades i händerna på Helphand. Genom sin föredragning hade denne skaffat sig en ställning som utrikesdepartementets, senare också högkvarterets förtroendeman. Han förmedlade pengar, men också impulser. Det är av stort intresse

att konstatera vart han och hans uppdragsgivare syftade.

De tyska syftena

Ingenting tyder på att de tyska myndigheter, som var engagerade, i mars 1915 avsåg, eller önskade, eller ens någonsin hade i tankarna en revolution sådan som denna i verkligheten kom att te sig 1917. Vad man tänkte sig var en revolution av typ 1905. Vad man närmast avsåg var att med en storstrejk skapa en parallell till det årets stora och förlamande strejkrörelser, vilka tvingade tsaren och hans dåvarande regering att ge Ryssland en konstitution. Vad man önskade var en ny regering, som var villig att sluta fred. Detta med ett regeringsskifte inom den existerande konstitutionens ram och en därpå följande fredsförhandling var huvudsaken. Först längre fram i andra sammanhang framställdes krav på en rysk republik. Men så tidigt som ett halvår efter krigsutbrottet var ännu inte frågan om att störta den ryska monarkien aktuell för den kejsarliga tyska regeringen.

Sannolikt ville inte heller revolutionsspecialisten och författaren till ovannämnda memorandum gå längre än så. Visserligen talar han om »tsarismen» som det onda som skall angripas. Men vad han avser är den auktoritära princip som tsarens regering representerade. Tidigare och i annat sammanhang hade han analyserat läget i Ryssland och hade kommit fram till att

det industriarbetande proletariatet var den enda klass i Ryssland som kunde bilda underlag för en demokratisk regering. Det är sant att han därvidlag räknade med att den liberala delen av medelklassen skulle stödja industriarbetarna. Men nu under kriget hade medelklassen blivit patriotisk. Han borde i själva verket haft skäl till tveksamhet om hans socialistiska vänner i Ryssland verkligen var starka nog att leda massorna, om dessa gick ut på gatan i en storstrejk.

En engelsk professor har en gång på tal om revolutioner efter mycket analyserande kommit fram till att om en samhällsrörelse skall ha rätt att kallas revolution måste den vara blodig. Varken Helphand eller de tyska socialdemokraterna tänkte på det sättet när de talade om den kommande revolutionen. Det är sant att de arbetade för en samhällsomvälvning. De ville ersätta ett auktoritärt system med ett demokratiskt, och redan detta var före första världskriget i Tyskland att sätta målet högt. De talade mycket om revolutionen, men ordet kunde direkt översättas med förändring. Det kejsarliga huset var inte hotat av dem. Att de var patrioter visade de 1914. Scheidemann, som blev den som fick utropa den tyska republiken 1918, har själv vittnat om att han före den dagen aldrig krävt mer än att kejsaren och kronprinsen skulle abdikera. Som regent skulle han t.ex. ha accepterat prins Max av Baden.

Baselkongressen

Vid socialistkongressen i Basel 1912 hade man visserligen enats om att det europeiska kriget, som Balkankriget förebådat, skulle komma att bli imperialistiskt. Proletariatet skulle göra allt för att förhindra ett sådant krig och skulle vägra att delta: det vore ett brott att skjuta på varandra till fördel för kapitalisternas profiter eller för att hemliga imperialistiska fördrag skulle hållas. Men när krigsutbrottet kom var detta glömt, och med få undantag accepterade socialdemokraterna på båda sidor kriget och uppträdde som nationella patrioter. De motiverade sitt beslut med att de bekämpade något som var värre än deras egna regeringar. De franska socialisterna slogs mot kejsar Wilhelm, de tyska mot tsarismen i Ryssland. Men det fanns en grupp inom det socialistiska lägret som aldrig accepterade vare sig motivering eller beslut. Det var bolsjevikerna.

Kongressen i Basel hade utgivit ett manifest, som bolsjevikerna gav sin egen tolkning. Revolutionen i Ryssland skulle enligt dem inte riktas mot tsarismen utan mot tsaren. Monarkin skulle störtas. Detta var »inte bara en uppgift för den ryska socialdemokratien och det ryska proletariatet utan också för proletariatet i hela den civiliserade världen». Citatet är från Kamenev, men Lenin kunde ha skrivit det.

För Lenin var den ryska revolutionen den första i en serie, som skulle komma som en följd av kri-

get och som skulle omskapa Europa. Men Ryssland var enligt honom inte moget för socialism. Han såg Tyskland som socialismens föregångsland, där ledningen borde gripas av Karl Liebknecht och spartakisterna, d.v.s. de tyska bolsjevikerna. Han bekände sig helt till tesen om proletariats diktatur, och därmed menade han en verklig diktatur, inte en demokratisk styrelseform. Den enda gång då han talar om frihet är när han försvarar undertryckta nationers rätt att bryta sig loss från sina förtryckare och välja sin egen väg. Men det är typiskt för honom, att han räknade med att den vägen skulle föra dessa nationer rätt in i revolutionens läger. Längre fram, sedan Lenin återvänt till Ryssland, yrkade han på att man skulle ge finnarna den autonomi, som de själva önskade. Men han tillade att finnarna just därför skulle komma att stärkas i sin tro på den ryska demokratien, och följderna borde vara att de inte ville skiljas från Ryssland. Som bekant såg inte finnarna saken på samma sätt.

Detta var alltså den man, som det tyska utrikesdepartementet med högkvarterets medgivande lät lotsa från det fredliga Schweiz till Petrograd för att få fart på den ryska revolutionen. Han var i allt av annan mening än den som kom till uttryck i Helphands memorandum av 1915, och han råkade dessutom vara fiende till Helphand själv. Medan denne ideologiskt stod nära de ledande tyska socialdemo-

kraterna, hade Lenin betecknat dessa som ett avskum och som förrådare mot proletariatet. Medan Helphand pläderat för en demokratisk frigörelse av den ryska arbetarklassen och därmed dess maktövertagande, ville Lenin ett massornas uppror. Medan den förre aldrig från början ifrågasatt den monarkiska styrelseformen, såg den senare tsarens avsättning som ett absolut villkor för revolutionen. Trots allt detta ordnades Lenins resa och detta till synes utan några svårigheter och alldeles utan samvetsförebåelser hos de agerande.

Revolutionen överraskning

Flera samverkande orsaker bidrog här till. Som ovan framgått hade militär och politisk ledning önskat fred med Ryssland eller i varje fall en lugn östfront redan på hösten 1914. Helphand hade ställt i utsikt en omvälvning i Ryssland på våren 1915. Den kom inte, och på våren 1916 verkade framtiden ur tysk synpunkt inte ljusare. Vid det laget hade man investerat väldiga summor av pengar och förhoppningar i en rysk revolution. I slutet av 1916 sökte den tyska utrikesledningen på olika vägar på nytt kontakt med tsaren för att diskutera fredsmöjligheterna. När så den ryska revolutionen bröt ut på våren 1917, togs man i Berlin med överraskning. Till tsaren behövde man snart inte ta några hänsyn. En besvikelse var att den nya provisoriska regeringen inte visade några tecken på att vilja bryta med sina allie-

rade. I detta läge kom frågan om Lenins återresa upp. Vad denne hade skrivit om revolutionen i Tyskland kan inte ha spelat någon roll, om man ens läst det. Det som betydde något var vad han och andra kunde uträtta i Ryssland. Lenin utlovade inbördeskrig, absolut motstånd mot Kerenskij och den provisoriska ryska regeringen, och fred. Allt detta låg numera helt i Tysklands intresse. Lenin var ett nytt kort som kunde spelas ut.

Revolutionen i Ryssland fortsatte ännu en tid att följa den något lugnare linje, som den tagit under

Kerenskij och som var i släkt med den som planerats av tyskarna redan 1915. Först på senhösten 1917 lyckades Lenin bryta med allt detta. Den provisoriska regeringen föll, och Kerenskij försvann till utlandet. Inbördeskriget skulle snart bli ett faktum. Fredsförhandlingarna med Tyskland togs upp och ledde 1918 till freden i Brest Litovsk. Men för tyskarna hade tiden runnit förbi, och freden tjänade inte längre det ändamål för vilket alla deras ansträngningar avsetts.

OM Z. Höglund och Gustaf II Adolf

Liksom Gustaf Adolfsstatyn nere på torget icke störes i sitt stolta lugn, om någon påflugen pojke ritar fula ord på dess fotställning, så tager Gustaf Adolfsminnet ingen skada av herr Höglunds okynnesskrift. Men det är en ohjälplig chikan för det parti, som utropar sin iver att sprida ljus över landet, när en av dess mest anspråksfulla ljusbringare överraskas med ett redskap, som snarast liknar en för mindre lovliga syften avsedd blindlykta. Folkbildningsarbetets stolta valspråk har hittills varit: endast det bästa duger för folket. Herr Höglunds bravad vittnar om en åskådning, som närmast får karakteriseras så: det finnes intet så uselt, att det inte går i folk.

Svensk Tidskrift 1915